

BOSHQARUV FAOLIYATIDA QAROR QABUL QILISH JARAYONINING GENDER VA IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI*Nazarov Azamat Sottarovich,**O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi,
psixologiya fandlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshqaruv faoliyatida qaror qabul qilish jarayonining gender, ijtimoiy-psixologik mazmun-mohiyati nazariy jihatdan taqtil qilingan. Maqolda qaror qabul qilish "noaniq vaziyatlarda dastlabki axborotlarni o'zgartirish asosida, maqsad sari olib boruvchi, xatti-harakatlar izchilligini ta'minlovchi irodaviy aktlar, qaror qabul qilish jarayoni insonning maqsadga muvofiq faoliyati bilan bevosita bog'liq xususiyatlari, boshqaruv qarorlarini qabul qilish kabi harakatlarida namoyon bo'lishi tahlil etilgan. Qaror qabul qilishning ko'plab fanlarda psixologiya, sotsiologiya, falsafa, menejment kabi fanlar keng qamrovli tadqiqotlariga asosiy e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, personal, shaxsning individual xususiyatlari, menejment, qaror qabul qilish, boshqaruv qarorlari, ongli tanlov, determinizm, indeterminizm.

ГЕНДЕРНЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ*Назаров Азамат Соттарович,**Старший преподаватель Международной исламской академии Узбекистана,
Доктор философии в области психологии (PhD)*

Аннотация: В данной статье теоретически моделируется гендерное, социально-психологическое наполнение процесса принятия решений в управленческой деятельности. В статье анализируется, что принятие решений происходит «на основе изменения предварительной информации в неопределенных ситуациях, произвольных действий, ведущих к цели, обеспечивающих последовательность поведения, особенностей процесса принятия решений, непосредственно связанных с целенаправленной активностью человека, проявляющаяся в таких действиях, как принятие управленческих решений. Основное внимание уделяется комплексным исследованиям принятия решений во многих дисциплинах, таких как психология, социология, философия и менеджмент.

Ключевые слова: личность, персонал, индивидуальные особенности личности, управление, принятие решений, управленческие решения, осознанный выбор, детерминизм, индетерминизм.

GENDER AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DECISION-MAKING IN MANAGEMENT*Nazarov Azamat Sottarovich,**Senior lecturer at the International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctor of Philosophy in Psychology (PhD)*

Annotation: This article theoretically models gender, socio-psychological content of decision-making process in managerial activity. The article analyzes that decision-making occurs «on the basis of change of preliminary information in uncertain situations, arbitrary actions leading to the goal, providing consistency of behavior, features of decision-making process directly related to purposeful human activity, manifested in such actions as managerial decision-making. The focus is on comprehensive research on decision-making in many disciplines such as psychology, sociology, philosophy and management.

Key words: personality, personnel, personality traits, management, decision-making, management decisions, informed choice, determinism, indeterminism.

Aniqlanishicha qaror qabul qilish "noaniq vaziyatlarda dastlabki axborotlarni o'zgartirish asosida, maqsad sari olib boruvchi, xatti-harakatlar izchilligini ta'minlovchi irodaviy aktdir. Bundan tashqari, qaror qabul qilish jarayoni insonning maqsadga muvofiq faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, u shaxsiy hayotda har bir insonning kasb tanlash, oilaviy munosabatlarni hal qilish, dam olish va ishlash, o'z byudjetini taqsimlash, boshqalarni boshqarish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish kabi harakatlarida namoyon bo'ladi. Hozirga qadar, ushbu ilmiy tushucha haqida ko'plab fanlarda psixologiya, sotsiologiya, falsafa, menejment kabi fanlar keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmoqda.

Ularni o'rganish nafaqat psixologiya fani uchun balki, jamiyatimiz boshqaruvi uchun ham ko'plab o'zgarishlar va yangiliklarni olib kelishi ehtimoldan holi emas.

O.D.Volkogonovanning aytishicha, qaror qabul qilish jarayoni alohida ahamiyatga ega hodisa sanalib, u inson faoliyatining har qanday yo'nalishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga mazkur jarayon, fanlararo tadqiqotlarning perimetri bo'lib, unda bir qator bilimlarning integratsiyasi yuz beradi. Bunda qaror qabul qilishga xos axborot, iqtisodiy, psixologik, mantiqiy, tashkiliy, matematik, huquqiy kabi jihatlar ajratiladi. Demak, qaror qabul qilish nafaqat insonning imkoniyati qolaversa, tashqi muhitning omillariga ham bog'liq hisoblanadi.

A.G.Evlanov qaror qabul qilishni shunday ta'riflaydi: “inson o'z ishi doirasida turli xil qarorlarni qabul qiladi yoki biror masala yuzasidan bir to'xtamga keladi. Qaror qabul qilishning samaradorligi bu, sub'ektning o'z faoliyatidan yaxshi xabardorligi bilan belgilanib, unda shaxsning motivatsiya darajasi, tavakkal qila olish qobiliyati, hayotiy tajribasi hamda aqliy imkoniyati kabilar ajratiladi”. Muallifning mulohazalaridan shuni ko'rish mumkinki, qaror qabul qilish nafaqat hayotiy tajriba balki, sohaga oid o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanganlik darajasiga ham uzviy bog'liqdir.

A.V.Karpovning ta'kidicha, psixologiya fanida turli xil faoliyat va sharoitlarda insonning qaror qabul qilish imkoniyati masalasi, o'tgan asrning yakkinchi yarmida ko'pchilik psixolog tadqiqotchilar tomonidan keng miqyosda o'rganilgan bo'lib, ushbu tadqiqotlar turkumiga L.S.Vygoskiy, S.L. Rubinshteyn, O.K. Tixomirov, T.V. Kornilova, P.K. Anoxin, Yu.M. Zabrodin, D.N. Zavalishina, V.P. Zinchenko kabi olimlarning izlanishlarini misol qilish mumkin. Mualliflar asosan, muammoni insonning qadriyatlarini yo'nalishi va shaxslilik sifatleri bilan aloqadorligini tekshirib ko'rishga harakat qilishgan.

Yuqoridagilardan farqli o'laroq, tadqiqotchilardan D.D.Kanneman, A.G.Tverskiy, G.A.Saymonlar qaror qabul qilish fenomeni va uni amalga oshirish yo'llari haqida o'ziga xos izlanishlar olib borgan bo'lib, oxir –oqibat qaror qabul qilishni tushuntiruvchi matematik va iqtisodiy modellarni yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Mazkur modellar asosida keyinchalik, qaror qabul qilishning psixologik omillari, determenantlari va o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqilgan. Ya'ni, qaror qabul qilish jarayoni ichki vositachilik hamda insonning ob'ektiv muhitni idrok etish xususiyati sifatida talqin etilgan.

D.M.Ramendikning tasdiqlashicha, insonning shaxslilik xususiyatlari va qaror qabul qilish jarayoni o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik munosabatlarini o'rganish masalalari olimlardan B.F. Lomov, Ye.P. Ilin, A.V. Karpov, V.I. Morosanova, O.I. Larichev hamda I.E. Zadorojnyuklarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Mazkur ishlarda asosiy e'tibor, qaror qabul qilishda insonlarga xos tiplar, irodaviy sifatlar, individual-psixologik xususiyatlar kabilarga qaratilgan. Ayrim manbalarda qaror qabul masalasiga oid ilk psixologik yondashuvlarni aniqlab bergan tadqiqotchi sifatida, Yu.T.Kozeleskiy tilga olinadi. Muallif qaror qabul qilish jarayonini quyidagi bosqichlarga ajratdi:

- Vazifaning sub'ektiv g'oyasini yaratish;
- Muqobil qarorlarni qabul qilish va vaziyatlar oqibatini baholash;
- Muqobil variantlarni qabul qilishda, samaradorlikni belgilovchi shartlarni bashorat qilish;
- Baholangan muqobil variantlardan tanlov natijalari bo'yicha, qaror qabul qilish va hokazo.

Mazkur mulohaza mazmunidan shu narsa ma'lumki, qaror qabul qilish jarayonini boshlashning zaruriy sharti bu – vazifaning shaxs tomonidan dolzarbligini anglashdir. Ya'ni vazifa qanchalik qiziqarli va ahamiyatli bo'lsa, inson tomonidan qabul qilingan qaror shunchalik samarador bo'ladi. Psixolog olimlardan O.A.Kulagin ham qaror qabul qilish jarayonini shaxsning tanlov erkinligi xususiyati orqali ko'rib chiqib, u muammoga oid ko'plab nazariy yondoshuvlarni birlashtirishga erishgan. Muallifning aytishicha, qaror qabul qilish jarayoni psixologik hodisa sanalib, u shaxsda mavjud bo'lgan ratsionallik va xavf-xatarni qabul qilishga tayyorlik bilan tavsiflanadi. Shuningdek, ushbu jarayonda shaxsga xos o'zboshimchalik va o'zgaruvchanlik kabi xulq-atovr shakllari ham mavjud. Mazkur ilmiy g'oyaga muvofiq, insonning xavf-xatarga tayyor turishi hamda ratsional tarzda vaziyatlarni baholash imkoniyati, qaror qabul qilish jarayonini tushuntiruvchi eng ahamiyatli psixologik jihatlar sanaladi.

Tadqiqotchilardan O.K.Tixomirov o'z izlanishlarida intellektual qaror qabul qilish muammosiga keng e'tibor qaratib, unda asosan insonning kompyuter bilan dialogik qaror qabul qilish jarayoni tahlil etilgan. Muallifning so'zlariga ko'ra, inson va kompyuter bilan dialogda kechadigan intellektual qarorlarda, faoliyatning kognitiv uslubi, shaxsning o'zini tartibga solish qobiliyati, fikrlash jarayonidagi kognitiv uslublar kabilarning roli o'ta muhim hisoblanadi. Ya'ni kognitiv uslublar nafaqat qaror qabul qilish uslubini balki, shaxsda xos xarakterologik sifatlar majmui mazmunini ham belgilaydi.

S.V.Abramovning ilmiy tadqiqot ishlarini misol qilish mumkin. Muallifning fikricha, qaror qabul qilishdagi omillarning ikki guruhi mavjud:

1. Sub'ektiv omillar – tafakkur bilan bog'liq ichki-aqliy, hissiy jarayonlar o'rin oladi;
2. Situatsion (vaziyatli) omillar – kutilmagan vazifalar, murakkab sharoitdagi talablar, tezkor ijtimoiy ahamiyatga molik qarorlar va hokazo. Shu bilan birga, situatsion omillar sharoitida qarorlar qabul qilish holati, organizmning ichki imkoniyatlariga ham uzviy bog'liq sanalib, unda insondagi quvnoqlik, charchoq hissi, vazifalarni bajarishga bo'lgan ishtiyoq kabi masalalar o'rin olgan.

Qaror qabul qilish uchun eng barqaror omillar sifatida insonga temperament, xarakter hamda shaxslilik sifatleri tan olinadi. Demak, keltirilgan omillarning barchasi inson ehtiyojlariga ta'sir qilib, uning qaror qabul qilishga bo'lgan xatti-harakatlarini belgilaydi. Insonning axborotlarni idrok etishi va ularni qabul qilishi qaror qabul qilish jarayoni bilan besovita bog'liq bo'lib, bu borada L.V.Ivanova shunday deydi: “Insonlarning qonunlarni yaxshi tushunishi, ularni yaxshi idrok etishi, his eta olishi, boshqalarning tajribalarini yaxshi o'zlashtira olishi qaror qabul qilish qobiliyatlarini belgilab, shu orqali insonlar nimani qanday qilishni, o'zgalarni qanday boshqarishni va vaziyatlardan qanday chiqib keta olishni amalga oshiradi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, qaror qabul qilish jarayoni ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, u boshqalarning manfaatlariga ham keng ta'sir etadi. Ya'ni qaror qabul qilishdagi xatolar katta salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, boshqaruvda rahbarlar tomonidan qabul qilinadigan

qarorlar sifatini oshirishda, boshqaruv faoliyatini takomillashtirish ishlari eng chora-tadbirlardan biri hisoblanadi. K.V Korostelina so'zlariga ko'ra, qaror qabul qilish fenomenini tor va keng ma'noda talqin qilish mumkin. Tor ma'noda, bu eng yaxshi yechimni tanlash va tasdiqlashga qaratilgan yakuniy harakatdir. Bunday holatda, qaror individual yoki guruhviy qabul qilingan tanlov akti sifatida qaraladi. Keng ma'noda esa, qaror qabul qilish - bu vaqt o'tishi bilan amalga oshiriladigan hamda bir necha bosqichda amalga oshiriladigan hodisadir. Ushbu bosqichda qarorlarni tayyorlashning barcha usullari va alternativallari muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan qaralganda, qaror qabul qilish insonning biror masala yuzasidan amalga oshirgan eng maqbul tanlov yo'li yoki bir necha bochqichli aqliy harakatlari majmuidir.

T.V.Novoselovaning ta'kidicha, qaror qabul qilish jarayonini tushuntirishda bir necha fanlarning rolini hisobga olish lozim. Ya'ni har bir soha vakillari ishlab chiqarilayotgan qarorlarning o'ziga xos xususiyatlari va insonlarning imkoniyati kelib chiqib turlicha ta'rif beradilar. Masalan matematiklar qaror qabul qilish jarayonini o'zlari tavsiya qilgan usullar va algoritmlar nuqtai nazaridan tahlil etadilar. Sotsiologlar esa, jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar mazmunidan kelib chiqib, tushuntirishga harakat qilishadilar. Psixologlar esa, inson qaror qabul qilishining motivatsion, kognitiv va hissiy jihatlariga alohida e'tibor qaratib, mazkur omillar orqali uning murakkab asoslarini tushuntirishga harakat qilishadilar. Darhaqiqat, mazkur mulohazaga ko'ra, qaror qabul qilish hodisasi fanlararo integratsiyalashgan muammodir. Shuningdek, qaror qabul qilish - bu bitta harakat yo'nalishini, bir necha mavjud variantlardan bitta variantni tanlash bosqichidir. Agar insonda variantlar bo'lmasa, unda vazifaga nisbatan tanlov yoki yechim ham yo'qdir.

Boshqaruv qarorlari qabul qilish nazariyasi shakllanishi tarixini o'rganish jarayonini to'rt yirik bosqichga bo'lish mumkin:

Asosiy yondashuv va nazariyalarning shakllanishi, G. Lassuelning siyosiy-boshqaruv fanlarini ijtimoiy bilimlarning alohida sohasi deb tan olinishi zarurligi muammosini ko'tarib chiqishi (1940 yillar oxiri - 1960 yillarning ikkinchi yarmi);

Yo'nalishning universitet fani va ilm sohasi sifatida institutlashuvi (1960 yillar oxiri - 1970 yillar);

Nazariy va empirik yo'nalishlar ko'lamining kengayishi va mazmunan chuqurlashuvi, yo'nalish va sohalarga bo'linishi hamda ixtisoslashuvi (1980-1990 yillar);

Boshqaruv qarorlari muayyan ishlab chiqarish holatini tahlil qilishdan kelib chiqishi, iqtisodiy, texnikaviy va boshqa sotsial qonunlarning amal qilishini hisobga olishi, hozirgi zamon fan-texnika yutuqlari negizida qabul qilinishi bosqichi (1990 yillardan boshlab).

Tarmoqlarga oid boshqaruv ilmi boshqaruvning alohida sohalari (sog'liqni saqlash sohasidagi siyosat, milliy munosabatlarga doir siyosat, tashqi siyosat va boshqalar) bilan bevosita bog'liq - qarorlar qabul qilishga oid bilim esa davlat siyosatining umumiy mexanizmiga aloqador bo'lib, davlat apparatining tashkiliy tuzilmasini, uning bo'linmalari o'rtasidagi munosabatlar, boshqaruv xodimlari tarkibi, boshqaruv jarayonini takomillashtirishga xizmat qiluvchi texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, boshqaruv qarorlari qabul qilish nazariyasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: boshqaruv qarorlari qabul qilish nazariyasi siyosiy boshqaruvga oid fan bo'lib, qarorlar qabul qilishning qonuniyatlari va mexanizmlarini o'rganadi. Shuningdek, bu nazariya davlat qarorlarini tayyorlash, qabul qilish va amalga oshirish tamoyillari hamda usullarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, mazkur nazariya muayyan muammoli vaziyatlarda davlat boshqaruvi samaradorligini ilmiy intellektual jihatdan ta'minlashga yo'naltirilgan. Demak, boshqaruv qarorlarini qabul qilish nazariyasi ham nazariy, ham amaliy jihatga ega bo'lib, bir tomondan, boshqaruvning mohiyatini tahlil qilishga, ikkinchi tomondan, qarorlar qabul qilish uchun tavsiyalar ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Boshqaruv qarorlari qabul qilish nazariyasining fanlararo tabiatga ega ekanligiga 1940-1960 yillarda G.Saymon, G.Lassuel, I.Dror va Ch.Lindblomlar katta e'tibor qaratganlar. Fanda bixevioristik, menejerlik va tizimiy yondashuvlarning keng yoyilishi XX asr o'rtalarida qarorlar qabul qilish nazariyasining shakllanishiga hamda uning fanlararo tabiatga ega bo'lishiga sabab bo'ldi. Birozdan keyin mazkur na-zariya kibernetik yondashuv va kompyuter texnikasi yordamida axborotni tahlil qilishning yangi usullarini o'zlashtirish tufayli yanada boyitildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Анфилатов В. С. Системный анализ в управлении М.: Финансы и статистика, 2002.
 Воробьев С. Н. Управленческие решения Текст. / С. Н. Воробьев,
 В. Б. Уткин, К. В. Балдин. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 317 с.
 Назаров А. Принятие управленческих решений как психологическая проблема // Вестник интегративной психологии. – Международный научный журнал. г. Ярославль, 2019., №69.
 Назаров А. Принятие управленческих решений как основная функция современного менеджера // Вопросы экономики и управления. - Международный научный журнал. г.Казан. 2020., №2.
 5. Nazarov A. Psychological analysis of levels of administration of management decisions. // Вопросы экономики и управления.-Международный научный журнал. г.Казан. 2020., №3.
 6. Nazarov A. Adoption of management decisions as the main function